

OPOMÍJENÁ HETEROGENITA LIDÍ ANEB PROČ AFRIKA DLOUHODOBĚ NEROSTE

Michal Bauer, Julie Chytilová,¹ Institut ekonomických studií, Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, Praha

Úvod

Jen velmi těžko by bylo možné nalézt větší ekonomickou tragédii 20. století, než je špatná výkonnost ekonomik subsaharské Afriky. Uvedme několik ekonomických a demografických indikátorů pro představu.

- Očekávaná délka dožití je zde menší než padesát let v 18 zemích.
- Více než polovina populace žije v chudobě (méně než 1 dolar na den).
- Více než polovina populace nejméně ve 13 státech je ngramotná. Více než polovina ženské populace je nejméně v 18 státech ngramotná.
- Jedna desetina dětí zemře do věku pěti let.
- Populační růst činí 2,7 % ročně, což je čtyřikrát více než v rozvinutých zemích.
- Africké státy patří mezi země s největší důchodovou nerovností.

Tato stať má tři cíle: (1) zanalyzovat a systematizovat alternativní vysvětlení kořenů špatné ekonomické výkonnosti v subsaharské Africe, (2) poukázat na jevy, které současné přístupy dokáží jen omezeně vysvětlit, a na základě předcházejícího (3) načrtnout alternativní přístup k podstatě ekonomických potíží v Africe jakožto možný směr budoucích výzkumných úvah.

V první části stať stručně zdokumentujeme na empirických datech vývoj ekonomické situace v subsaharské Africe v kontextu světového vývoje. Ve druhé části budeme na základě námi navržených kritérií klasifikovat existující teoretické přístupy k africkým problémům a jejich implikace pro mezinárodní rozvojovou pomoc. V závěrečné části poukážeme na důležitost ekonomy často opomíjeného přístupu založeného na heterogenitě lidí v různých částech světa.

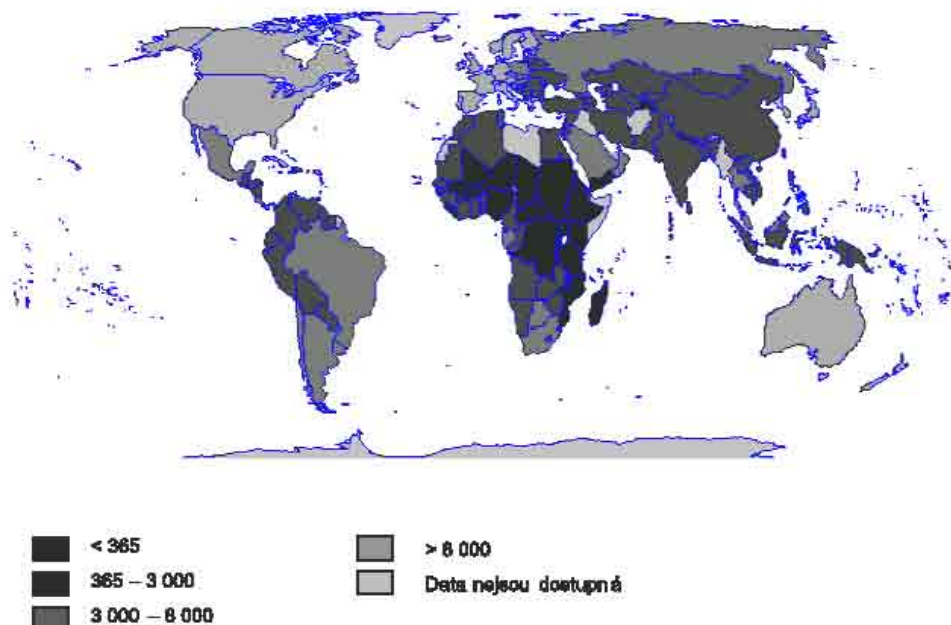
1. Dokumentace afrických potíží

1.1 Nízký ekonomický růst a jeho dopady

Následující mapka zobrazuje HDP na obyvatele ve všech státech světa, černá barva značí regiony s HDP na hlavu nižším než jeden dolar na den. S výjimkou Jemenu, Kyrgyzstánu, Afghánistánu a Nepálu všechny takto chudé státy leží v subsaharské části afrického kontinentu. Nejchudších třiatřicet zemí subsaharské Afriky má celkem 617 milionů obyvatel s průměrným příjmem na obyvatele 271 dolarů ročně (Sachs, 2004).

¹ Autoři jsou vděční za finanční podporu stať ze zdrojů Výzkumného záměru IES FSV UK 2005-10, MSM0021620841.

Mapa 1
HDP/obyvatele (USD, 2002)

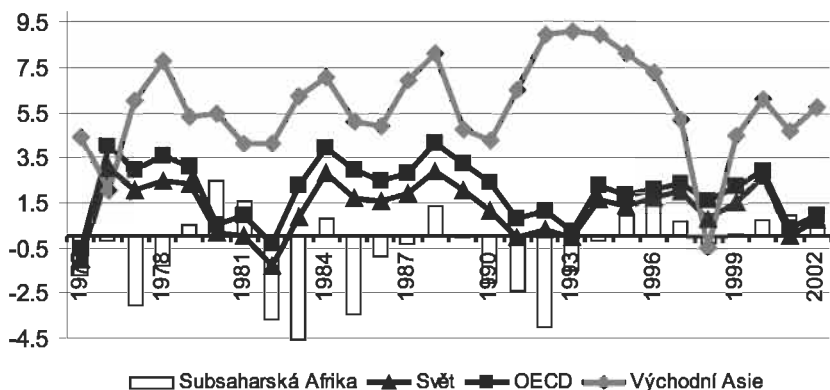

Pramen: World development indicators, 2004

Nejenže se jedná o nejchudší region světa, ale je to zároveň jediný hlavní rozvojový region, který v období 1980–2000 zaznamenal pokles hrubého domácího produktu na hlavu (WDI, 2004). Tento vývoj ostře kontrastuje s očekáváním pozitivního budoucího vývoje, který se všeobecně předpokládal po vlně osamostatnění afrických států v 60. letech (Collier, 1999). Místo toho je většina Afričanů dnes výrazně chudší, neboť HDP/obyvatele v celé subsaharské Africe je o 200 dolarů menší než v roce 1974 (Artadi a Sala-i-Martin, 2005).

Navíc v mnoha směrech obdobná výchozí situace jihoasijských zemí vedla k rapidním tempům růstu. Z grafu 1 je negativní trend vývoje v subsaharské Africe v porovnání s globálním vývojem zřetelně viditelný. Během 80. let HDP/obyvatele v Africe kleslo o 1,3 % ročně, což je plných pět procentních bodů pod průměrem všech nejchudších rozvojových zemí (LDC). Během první poloviny devadesátých let pokles akceleroval až k hodnotě 1,8 % ročně a mezera se rozšířila až na 6,2 procentního bodu ročně (WDI, 2004).

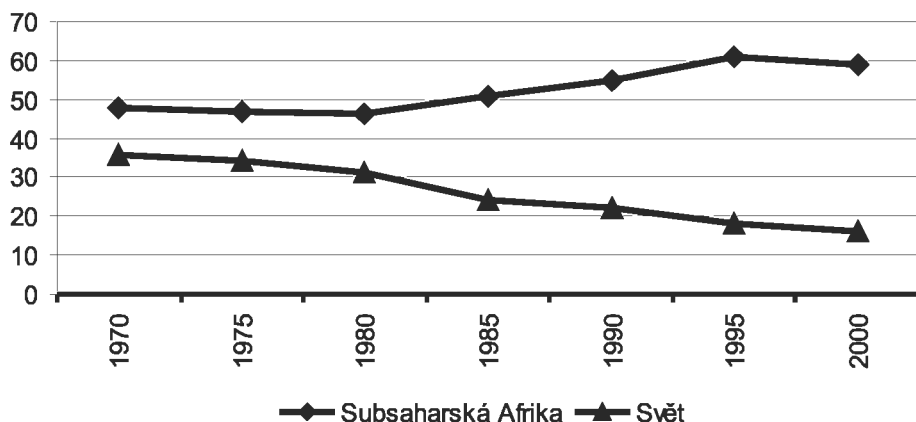
Graf 1
Růst HDP/obyvatel (%)

Pramen: World development indicators, 2004

Nízký až negativní růst se zákonitě projevil i v jiných indikátorech, které aproximují životní úroveň. Podíl populace v subsaharské Africe, která žije pod hranicí jednoho dolaru na den, činil 48 % v roce 1970, koncem 90. let se tento podíl pohyboval okolo 60 %. Negativní evoluce africké chudoby působí obzvláště znepokojivě vzhledem k faktu, že celková chudoba na světě se dramaticky zlepšovala během všech tří dekad. Jak je vidět z následujícího grafu, podíl lidí na světě žijících pod hranicí chudoby klesl z 37 % v roce 1970 na 16 % v roce 2000. Podíl chudých na světě, kteří žijí v Africe, proto vzrostl z jedné desetiny téměř na polovinu (Sala-i-Martin, 2003). Rostoucí ekonomická výkonnost asijských ekonomik v kombinaci se špatnou výkonností Afriky přetransformovala problém chudoby do problému převážně afrického.

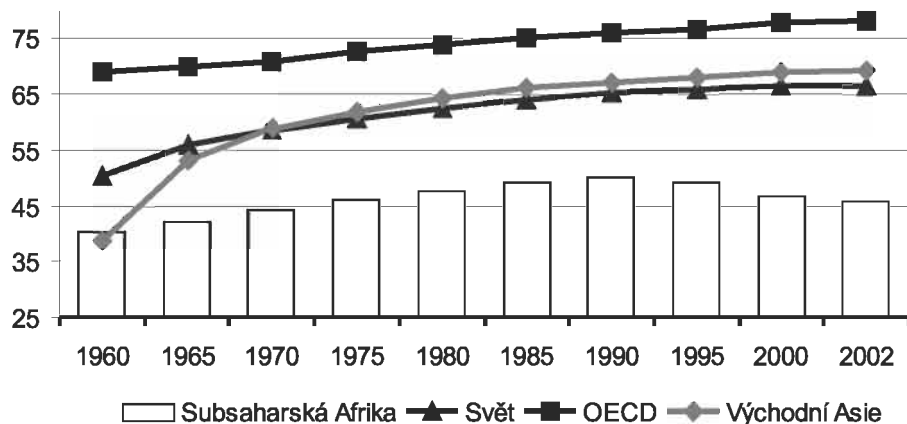
Graf 2
Podíl populace žijící v chudobě (méně než 1\$/den, %)

Pramen: Artadi a Sala-i-Martin, 2003

Narozdíl od všech jiných částí světa očekávaná doba dožití zůstává v Africe výrazně pod padesáti roky v důsledku malárie, nedostatečných zdravotních systémů a v důsledku rozšíření viru HIV/AIDS, který v druhé polovině 90. let přispěl dokonce k poklesu očekávané doby dožití. 85 % všech lidí, kteří zemřou na malárii, pochází ze subsaharské Afriky. Podobně alarmujících hodnot dosahuje i onemocnění AIDS, kde tento podíl činí 75 % z 3,1 milionu ročně.

Graf 3
Očekávaná doba dožití

Pramen: World development indicators, 2004

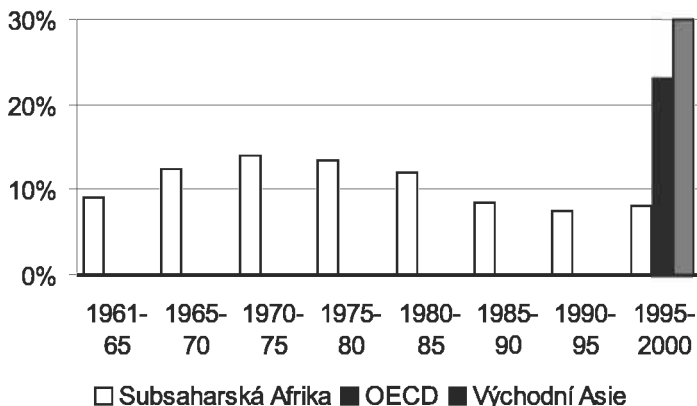
1.2 Investice do fyzického a lidského kapitálu

Standardní neoklasický model ekonomického růstu předpokládá, že výnosnost fyzického kapitálu je velmi vysoká pro nízké hodnoty kapitálu. Proto by měla existovat silná motivace v chudých zemích investovat, což by jim mělo umožnit konvergovat k rozvinutým státům. Přestože výchozí situace asijských zemí byla na začátku 60. let v mnoha ohledech podobná jako situace zemí v subsaharské Africe, v Asii proces růstu tažený investicemi nastal a v Africe nikoli.

Pohled na statistická data potvrzuje nápadný rozdíl v úrovni investic ku HDP v Africe a ostatních částech světa. Tento podíl je nejen nízký, ale během posledních 30 let klesá. Během celého tohoto období míra investic byla vždy pod 15 %. V současné době se míra afrických investic pohybuje pod 10 %, přičemž rozvinuté OECD země investují více než 20 % HDP a východoasijské země dokonce téměř 30 %.

Graf 4

Míra investic do fyzického kapitálu (% HDP)

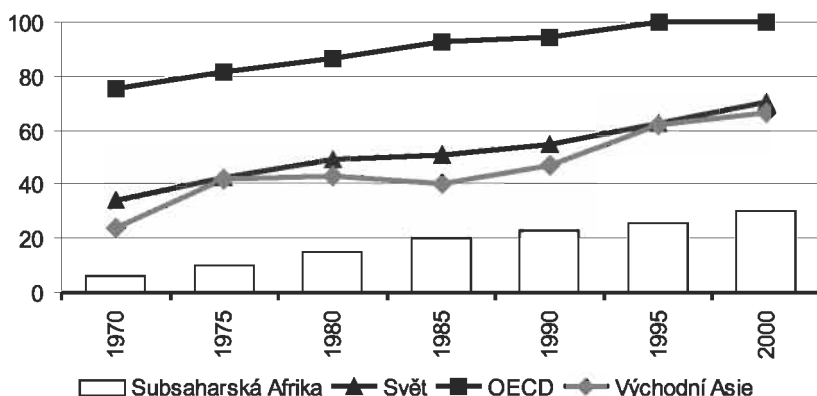
Pramen: Artadi a Sala-i-Martin, 2003

Mnoho autorů (Artadi a Sala-i-Martin, 2003) je skeptických ohledně důležitosti agregátní úrovně míry investic, protože se domnívají, že hlavním motorem růstu jsou soukromé, vysokým výnosem motivované investice. Veřejné investice mají podle nich tendenci být vybírány s ohledem na politické a neekonomické preference.

V 80. letech soukromé investice v subsaharské Africe činily 1,3násobek investic veřejných a v 90. letech 2,1násobek. Pokud tato data srovnáme s rozvinutými ekonomikami OECD (5,7 v 80. letech a 6,6 v 90. letech) a velmi úspěšnými ekonomikami východní Asie (4,8 v 80. letech a 5,1 v 90. letech), je zřejmé, že tyto hodnoty jsou extrémně nízké. Pokud bychom srovnali míru soukromých investic v Africe a v jiných státech v procentech HDP, bude situace vypadat relativně ještě hůře, než když srovnáme pouze celkovou míru investic.

Aproximujeme-li investice do lidského kapitálu počtem dětí, které nastoupily na studia na základní škole, zjistíme opět velmi odlišný vzorek. Zatímco ve východní Asii chodí do školy téměř všechny děti již od 70. let, v subsaharské Africe se tento indikátor zvyšoval z 50 % v roce 1970, dodnes však nepřesáhl hranici 90 %. Navíc je třeba vzít v úvahu fakt, na nějž poukazují někteří autoři (např. Barro, 1999), totiž že formální vzdělání je smysluplné pouze tehdy, je-li poskytnuto nad určitou minimální úroveň. Při analýze ekonomického vývoje rozvojových států je tedy vhodnějším indikátorem podíl dětí, které nastoupily na střední školu. Ve východní Asii vzrostl mezi lety 1970–1975 tento podíl z 20 % na 40 % a v současné době se pohybuje okolo 65 %. V subsaharské Africe sice procento dětí, které nastoupily na střední školu, mírně roste, ale v současné době činí pouze 25 %.

Graf 5
Podíl dětí, které nastoupí na střední školu (%)

Pramen: World development indicators, 2004

Ve srovnání s okolním světem a zejména s asijskými tygry se v Africe nedostatečně investovalo jak do fyzického tak lidského kapitálu. A proto africké ekonomiky nerostly. Potud žádné překvapení. Většina agregátních regresí hospodářského růstu analyzujících růst všech světových zemí však konstatuje, že v rámci standardních růstových modelů lze jen omezeně vysvětlit africké nízké míry soukromých investic a špatný ekonomický vývoj (např. Jaspersen et al., 1993, Barro, 1993 nebo Easterly a Levine, 1997). Proč tedy v Africe dlouhodobě selhává tvorba ekonomických fundamentů? V čem je podstata afrických specifik, která podřývají ekonomický růst? Otázky tohoto typu nebyly bohužel dosud uspokojivě vysvětleny. Tento druh otázek je oproti jiným sporným ekonomickým tématům o to palčivější, že jeho pochopení se týká nejchudší části světové populace a že má přímé implikace pro možnosti rozvojové pomoci. Ekonomickou bezradnost vystihuje i vyjádření Kremera (2004, s. 220): „*Měli bychom si přiznat, že víme velmi málo o tom, co podnítl růst v Africe, či kdy toto nastane.*“

2. Příčiny africké chudoby a stagnace

Debata ohledně příčin pomalého růstu v Africe nabízí mnoho různorodých vysvětlení. Podle našeho názoru je užitečné je rozdělit podle dvou kritérií, která nám umožní různé přístupy maticově klasifikovat do skupin.

Zprv, příčiny africké přetrvávající stagnace mohou pramenit z externích sil nebo interních rozhodnutí lidí v Africe. Externí vs. interní kritérium není primárně odvozené od příčin geografického charakteru. Externími silami máme na mysli vlivy, které lidé či státy v Africe mají velmi omezenou schopnost ovlivnit. Externí příčiny tedy nepramení z rozhodnutí afrických států, ale jsou způsobeny prostředím (např. podnebím) nebo postojem mimoafrických států či jiných institucí. Pokud by tyto externí síly byly přítomny jinde na světě (např. v Asii), dotyčné země by se potýkaly s podobným druhem potíží, jakým v současné době čelí většina zemí v Africe. Z vysvětlení pomocí externích

příčin pak zákonitě vyplývá, že primární odpovědnost za situaci neleží v Africe. Naopak interními rozhodnutími máme na mysli diskreční volby učiněné v rámci afrických států. Ty nejsou zákonitým vyústěním externích vlivů, jsou pro Afriku specifické, a tedy primární odpovědnost je v Africe.

Zadruhé, externí síly či interní volby se mohou projevovat dvěma způsoby, které ve výsledku vytváří překážky pro zlepšování fundamentů dlouhodobého hospodářského růstu. Na jedné straně se může jednat o překážky způsobené nežádoucím chováním státu a špatnou hospodářskou politikou². Jedná se tedy primárně o problém specifického chování afrických elit. Na straně druhé se může jednat o hlubší problém, o specifické chování většiny lidí v Africe (nejenom elit a státu), které není v souladu s potřebami hospodářského růstu. Specifické chování (např. motivace spořit) průměrného Afričana tak můžeme chápat buď jako důsledek externích sil (nemá dostatek prostředků v důsledku špatné kvality půdy) nebo jako důsledek interních rozhodnutí (spořit by mohl, ale silněji preferuje současnou spotřebu).

V následujících pasážích budeme touto optikou analyzovat současné ekonomické teorie věnující se špatné africké výkonnosti.

2.1 Otisky historie a rozvinutých zemí (externí síly; vlády)

Dědictví kolonialismu a etnická různorodost

Zdrojem potíží mohou být africké hranice. Hranice afrických států byly nakresleny během série vyjednávání mezi evropskými koloniálními mocnostmi v 19. století.³ V důsledku toho byly vytvořeny státy bez ohledu na geografii, historický kontext a zejména bez ohledu na kulturní homogenitu či antagonizmus různých kmenů. Různé kmeny byly proto rozděleny a naopak historicky nepřátelské etnické skupiny byly dány dohromady (Guest, 2004). Dle Sachse (2004) takto necitlivě nebyly hranice nakresleny ani v asijských zemích. V důsledku uměle vytvořených hranic národních států řada Afričanů cítí silnější pouto k entitě kmenu než k entitě národního státu.

Easterly a Levine (1997) jsou hlavními zastánci hypotézy, že africké politiky jsou v průměru horší než jinde na světě v důsledku vysokého stupně etnické diverzity, která ztěžuje kooperaci na úrovni státu a v krajním případě může způsobit i větší výskyt konfliktů v afrických zemích. Jejich vysvětlení neuspokojivé hospodářské výkonnosti je tedy nepřímě navázáno na horší hospodářské politiky. Jejich empirická studie jde v tradici myšlenek Alesiny (1994, s. 38), který tvrdí, že „*polarizace společnosti a stupeň sociálního konfliktu jsou klíčovými faktory pro ekonomický růst.*“

Index etnolingvistické diverzity (Mauro, 1995) dosahuje v subsaharské Africe hodnoty 67, kdežto v ostatních LDC je pouze 33, přičemž 0 znamená absolutní homogenitu. Dle

2 Přes jejich normativní nádeh jsou termíny „špatná vláda“ či „špatná hospodářská politika“ obecně používány v kontextu afrických ekonomických problémů. V souladu s chápáním Colliera (1999) či Kremera (1998) jimi budeme rozumět způsob spravování země, který podřívá hospodářský rozvoj (znárodnování, vláda nezajišťující bezpečnost občanů, vysoké obchodní bariéry, přebujelá byrokracie fungující na bázi korupce, nízká kvalita veřejných služeb, atd.).

3 Silnějším kritériem než existující hranice etnik při vytyčování hranic států byly údajně trasy objevitelů evropských národů. Pro více historického kontextu viz Pakenham (1991).

Easterlyho a Levina (1997, s. 1205) „rozdíly v etnické diverzitě napříč zeměmi vysvětlují významnou část rozdílů ve veřejných politikách, politické stabilitě a dalších ekonomických faktorech spojených s dlouhodobým růstem.“

Collier (1998) naproti tomu tvrdí, že problémem Afriky není vysoký stupeň etnické diverzity jako takový, ale nízká úroveň politických práv v kontextu této diverzity. Podle Colliera, pokud se do regrese začlení i politická práva občanů, stupeň etnické diverzity ztrácí na své signifikaci. Proto etnicky různorodé státy potřebují demokracii spíše než státy etnicky homogenní. Collier tedy diskusi posunuje od koloniálního dědictví a etnické roztržitosti jakožto hlavní příčiny africké stagnace k interním volbám politických elit ohledně demokratických práv (viz část 2.2).

Dědictví kolonialismu a velikost afrických států

Dalším faktorem, který může podemílat perspektivy afrického hospodářského růstu, je opět koloniální dědictví tentokrát skrze velikost afrických států. Afrika má mnohem menší země měřeno počtem obyvatel než jiné regiony. Subsaharská Afrika nedosahuje ani poloviny populace Indie a je rozdělena do 48 států. Mnoho malých států v kombinaci s nízkou úrovní HDP dělá africké ekonomiky výrazně menší než ekonomiky v jiných regionech. Malé státy mohou být oproti větším státům znevýhodněny v několika směrech. Některé domácí trhy mohou být příliš malé na to, aby na nich i jediný producent mohl dosáhnout minimální efektivní úrovně produkce. Proto všechny malé trhy samostatně budou méně konkurenceschopné než podobné trhy ve větších státech (Collier a Gunning, 1999).

Menší ekonomiky mohou taktéž trpět nižší mírou technologické inovace. Kremer (1993) tvrdí, že frekvence objevů může být proporcionální k počtu obyvatel, takže pokud vynálezy nemohou být rychle rozšířeny ve společnosti, společnosti s nízkým počtem obyvatel budou mít méně vynálezů.

Pokud má existence vlády nějaké fixní náklady (například administrativní), pak může být těžké dostat se na stejnou úroveň nákladů vlády na obyvatele jako u velkých států. Navíc menší státy jsou investory vnímány jako signifikantně více rizikové (Collier a Dollar, 1999).

Empirická data mluví proti slabé růstové výkonnosti afrických států prostřednictvím velikosti afrických států. Na agregátní úrovni tyto efekty nemohou být silné, neboť z růstových regresí obvykle vychází, že velikost státu neovlivňuje ekonomický růst daného státu (Collier a Gunning, 1999).

Deformace rozvojovou pomocí

Afrika přilákala mnohem více rozvojové pomoci na obyvatele než jakýkoli jiný kontinent. Donátoři obvykle preferují země s nízkým důchodem a své bývalé kolonie. Obě tato kritéria africké země splňovaly. Existuje dlouhá řada studií, které se zabývají tím, jestli zahraniční pomoc podporuje nebo naopak podemílá ekonomický růst.⁴ Od 80. let se Světová banka a Mezinárodní měnový fond pokoušely podmiňovat zahraniční pomoc zlepšeními ve vládnutí a hospodářských politikách.

4 Přehled na toto téma podává studie Gwin a Nelson (1997).

Starší kritikové (Bauer, 1982) tvrdili, že zahraniční pomoc snižuje motivaci dobře vládnout. Kanbu (2000) poukazuje na problém, že zahraniční pomoc přesouvá skládání účtů od afrických občanů směrem k donátorům, což je nežádoucí z hlediska rozvoje demokracie a nezávislosti afrických států.

Na druhé straně Collier a Dollar (2001) jsou přesvědčeni, že zahraniční pomoc může pomoci Africe z chudoby, pokud bude poskytována státům s dobrou vládou. Zároveň však zpochybňují na empirických datech schopnost zahraniční pomoci změnit k lepšímu politiky afrických států, čímž tedy zpochybňují i smysluplnost podmíněného udílení pomoci. V souladu se závěry Burnsidea a Dollara (2000), kteří tvrdí, že zvýšení hospodářské pomoci obvykle nevyústí v lepší hospodářskou politiku a velmi často ji spíše oddálí, upozorňují na to, že v současnosti je příliš velká část pomoci alokována částečně právě jako nástroj pro motivaci zlepšit hospodářskou politiku.

Přestože názory se liší na to, do jaké míry minulá zahraniční pomoc měla pozitivní či negativní dopady, i většina autorů propagujících její neúspěchy se shoduje na tom, že netvoří významnou část vysvětlení, proč Afrika nerostla. Ta je potřeba hledat jinde.

2.2 Selhání afrických vlád (interní volby; politiky)

Collier (1999, 2004) poukazuje na fakt, že většinu postkoloniálního období se africké vlády chovaly velmi nedemokraticky. Měřeno Gastilovou škálou⁵ politických práv měl medián africké vlády během 70. a 80. let velmi blízko k autokracii, a proto byly africké vlády mnohem méně demokratické než jejich protějšky v ostatních nejchudších zemích světa (LDC). Typickým obrázkem bylo, že vláda byla uchválena vládcem, který byl poměrně vzdělaný a který sídlil ve městě a na zemědělských a obchodních zájmech jeho lidu mu nezáleželo. Nechal neadekvátně rozšiřovat kompetence veřejného sektoru a zaváděl široké spektrum kontrol nad soukromými aktivitami. Tato ve své podstatě interní rozhodnutí afrických vlád se následně začala ukazovat jako ekonomicky velmi nákladná.

Jako klasický příklad se uvádí Ghana, jejíž státní sektor zaměstnával na konci 70. let tři čtvrtiny pracující populace. Velký a málo placený státní sektor se následně stal arénou, kde jednotlivé etnické skupiny bojovaly o svěšené prostředky. Collier a Garg (1999) poukazují na 25% mzdový příplatek pro ty státní úředníky, kteří byli členy dominantní ghanské etnické skupiny. Vznikl tak systém, kde více než výkonnost byly důležité známosti.

Afrika tak v konečném důsledku zakoušela paradoxní situaci, kdy i přes relativně vysoké veřejné výdaje kvalita veřejných služeb byla velmi nízká (Pradhan, 1996). Nejčastěji zmiňované mechanismy jsou následující. Špatné státní služby handicapovaly africké firmy prostřednictvím nespolehlivé infrastruktury a dodávek energie. Widner (1999) v této souvislosti poukazuje na to, že africké firmy musí čelit větší míře korupce u obchodních soudů a tedy nižší míře vymahatelnosti práva. Ablo

5 Gastilův index politických práv je v rozmezí od 1 do 7, přičemž 1 znamená plnou demokracii. Gastilův index pro subsaharskou Afriku v letech 1972–1990 byl Collierem a Gunningem (1999) spočítán na 6 a pro ostatní LDC na 4.

a Reinikka (1998) na ugandském příkladě dokumentují, že nízká výkonnost státního sektoru dopadala rovněž na domácnosti prostřednictvím neefektivního poskytování vzdělání a zdravotní péče. Různé typy vládních intervencí podemílaly taktéž různé trhy produktů prostřednictvím široké škály cenových kontrol (např. Etiopie, Angola a Tanzánie). Vzhledem k tomu, že politická základna sídlila ve městě, zemědělství bylo zatíženo vysokými daněmi a veřejný agronomický výzkum potřebný k nastartování Zelené revoluce v zemědělství nebyl dostatečně finančně podporován.

Mimoto se v Africe vytvořily výrazně vyšší obchodní bariéry a zdeformovanější systém směnných kursů než v jiných regionech (Dollar, 1992). Směnné kursy byly obvykle nadhodnocené, aby umožnily levné importy pro vládnoucí elitu. Cla a daně na exportní zboží byly výrazně vyšší než v jiných částech světa, aby přispěly k možnostem financování růstu státního sektoru. V důsledku toho objem afrických exportů výrazně poklesl. Systém importních kvót byl taktéž velmi dlouho udržován, jelikož vytvářel velký prostor pro korupci řady státních úředníků (Collier a Gunning, 1999).

Slovy Colliera (1998, s. 280) „*obchodní bariéry, náklady na dopravu, náklady na energie, transakční náklady a informační náklady jsou v dominantní míře výsledkem hospodářských politik, které tak mají dlouhodobé důsledky na ekonomický růst.*“ Collier a Patillo (2000) pak následně argumentují, že v důsledku vládních politik se výnosnost investic v Africe pohybuje kolem jedné třetiny výnosnosti, které lze dosáhnout mimo Afriku, a proto se zde jak domácím, tak zahraničním investorům nevyplatí investovat.

Přístup Colliera (politická selhání) je spolu s přístupem Sachse (geografické znevýhodnění, viz 2.3) patrně nejvlivnějším vysvětlením afrických ekonomických potíží. Tento přístup je do značné míry teoretickým opodstatněním při rozdělování zahraniční pomoci africkým státům ze strany Světové banky. Vyplyvá z něj, že široce pojatá rozvojová pomoc má potenciál snížit chudobu v afrických státech za podmínky, že v čele daného státu nestojí špatná vláda. Například při oddlužování jednotlivých afrických zemí jsou za základní kritéria považována chudoba a kvalita vládnutí v dané zemi. Jak již bylo zmíněno výše, Collier a jeho spoluautoři nevidí cestu v poskytování podmíněčné zahraniční pomoci, protože zpochybňují schopnost zahraniční pomoci změnit tímto způsobem politiku afrických států.

Vysvětlení hospodářských problémů přes interní selhání afrických vlád je totiž často používáno i jako obhajoba nutnosti poskytovat rozvojovou pomoc pouze výměnou za slib od afrických států provést z hlediska donátorů žádoucí strukturální reformy. Tento přístup je typický zejména pro Mezinárodní měnový fond. Velmi často je napadán z hlediska schopnosti „externistů“ navrhnout vhodné politiky (např. Stiglitz, 2002) a z hlediska výše zmiňované schopnosti namotivovat africké vládcy k implementaci požadovaných politik.

Zjednodušeně řečeno, toto vysvětlení je založeno na přesvědčení, že mnohé africké ekonomiky byly významně negativně zatíženy svými politickými reprezentanty, kteří volili nevhodné hospodářské politiky. Ty ztěžovaly firmám a domácnostem výkon ekonomických aktivit, demotivovaly firmy od investic do fyzického kapitálu a nevytvořily podmínky pro růst lidského kapitálu. A tedy zákonitě africké ekonomiky nemohly růst. Pokud by nebylo chování afrických vlád, „okno příležitosti“ k ekonomickému růstu by bylo otevřené.

Autoři sdílející tento náhled se zároveň domnívají, že možnosti, jak zvenčí (prostřednictvím pomoci) nastartovat změny chování afrických vlád, jsou velmi omezené a doporučují většinou rozvojovou pomoc alokovat pouze zemím s dobrou správou. Zastánci opačného názoru ohledně ovlivnitelnosti afrických vlád propagují rozvojovou pomoc navázanou na podmínky.

Vnímání krize vládnutí jakožto příčiny afrických problémů lze bezesporu chápat jako opodstatněné pro řadu afrických států (např. Zimbabwe, Demokratická republika Kongo, Sierra Leone či Súdán). Na druhou stranu je otázka, jestli je možné považovat ji za dominantní faktor problémů celé subsaharské Afriky. Řada částí subsaharské Afriky byla či je dle řady indikátorů⁶ spravována relativně dobře a i přesto dlouhodobě neroste. Sachs (2004) na empirických datech ukazuje, že mnoho takových afrických států nebylo schopno zvýšit reálnou spotřebu svých obyvatel. Tvrdí, že i po odečtení vlivu vlády rostly africké země pomaleji než jiné rozvojové země, zhruba o 3 % ročně. Roli vlády proto v rámci tohoto přístupu považuje za přeceněnou.

Za další argument zpochybňující krizi vládnutí jako dominantního vysvětlení lze bezesporu považovat ekonomické úspěchy etnických minorit ve srovnání s africkou většinou. Pokud se v důsledku vládních politik nevyplatí v subsaharské Africe investovat, mělo by toto platit pro všechny skupiny obyvatel. Jak domácí, tak původem ze zahraničí. Tento závěr je však v rozporu s pozorovatelnou situací v řadě východoafrických zemí. Páteř jejich ekonomiky je tvořena obchodními aktivitami lidí původem z jihovýchodní Asie, zejména Indie. Například ugandská ekonomika se zhroutila z týdne na týden ve chvíli, kdy v sedmdesátých letech diktátor Idi Amin vyhnal celou indickou menšinu z Ugandy. Tato fakta poukazují na nutnost zanalyzovat chování průměrných ekonomických agentů a jejich odlišností, nikoli pouze chování vlády, tj. elit.

2.3 Africká prokletí (externí síly; chování lidí)

Kolonizace mysli

Pro řadu afrických autorů znamenalo dědictví kolonialismu vysvětlení samo o sobě. Koloniální vláda zanechala hluboký otisk v psychice Afričanů, který jihoafrický revolucionář Steve Biko nazval „kolonizací mysli.“ Pocit méněcennosti a nedostatek sebevědomí jim bránil využít svůj potenciál. Tento přístup nejsilněji rezonoval v prvních dvou desetiletích po vlně osvobození a postupně ztrácel na intenzitě s tím, jak se jiné bývalé kolonie integrovaly do klubu rozvinutých států (např. Hongkong, Jižní Korea či Tchaj-wan).

Geografické prokletí Afriky

J. Sachs je nejznámějším ze současných zástupců proudu ekonomů, kteří se snaží ukázat, že Afrika dostala do vínku horší podmínky než jiné kontinenty, a proto se jí nedaří dosahovat takových temp hospodářského růstu. Sachs a Bloom (1998) tvrdí, že

6 Kvalitu správy jednotlivých zemí lze měřit následujícími indikátory: World bank governance indicators, 2002; Transparency international index, 2003 a Freedom House rating, 2003.

subsaharská Afrika je znevýhodněna svou geografickou polohou. Nachází se v tropickém zeměpisném pásmu, a tak trpí nemocemi, jako je malárie (více viz Sachs a Malaney, 2002). Většina jejího obyvatelstva žije daleko od pobřeží⁷ a během historie zde nebyla vybudována dostatečná infrastruktura, takže jakákoli obchodní aktivita je zákonitě zatížena neúměrnými náklady na transport. Obě, jak přítomnost malárie, tak vysoký stupeň izolace, proto diskvalifikují Afriku od možnosti nastartovat ekonomický růst.

Základem Sachsovy (2004) pasti chudoby je následující mechanismus. Vzhledem k nedostatečné infrastruktuře a nevýhodné geografické poloze subsaharské Afriky je zde mezní produkt kapitálu velmi nízký pro velmi nízké hodnoty kapitálu. Odmítá tedy klasický předpoklad teorií růstu, že výnosnost fyzického kapitálu je nejvyšší pro nízké hodnoty kapitálu. Proto se v těchto velmi chudých státech nevyplatí investovat (capital threshold theory). Mimoto lidé by chtěli více spořit, ale nemohou, protože jim v tom brání chudoba a výdaje nutné na jejich přežití. Jinými slovy, pro velmi nízké hodnoty HDP existuje velmi nízký sklon k úsporám. V důsledku toho africké země nemohou spořit a investovat tak, jak je běžné v ostatních částech světa.

Slovy Sachse (2004, s. 139) „zemědělská a vnitrozemská Afrika zatížená nemocemi, vysokými náklady na transport a nízkou zemědělskou produktivitou neměla možnost generovat dostatek ekonomického přebytku nad úroveň nutnou k přežití, kterou by bylo možno investovat k překlenutí těchto negativních podmínek.“

Z tohoto pojetí pasti chudoby vyplývá, že pokud bude Africe zvenčí pomoheno masivní intervencí (tzv. big push) a budou překonány externí nepříznivé podmínky v oblasti kapitálového vybavení (např. vybudování silnic, elektrifikace, přístup k vodě, hnojivům) a příjmů pod hranici životního minima, lidé a firmy se začnou chovat stejně jako v rozvinutých ekonomikách. Pokud se ekonomiky dostanou přes určitou úroveň fyzického kapitálu, automaticky pak budou nastartovány autonomní prorůstové procesy. Začne se více spořit a investovat do fyzického a lidského kapitálu, v důsledku čehož budou rozvojové země růst a konvergovat k rozvinutým ekonomikám. Jinými slovy jediné, co je potřeba k vymýcení chudoby, je překonat geografické prokletí a pozvednout Afriku na první stupeň žebříku hospodářského rozvoje. Africké státy pak budou schopny samostatně konvergovat směrem k všeobecnému dostatku.

Sachsovy teorie proto mají významné implikace pro možnosti pozvednout Afriku z přetrvávající chudoby zvenčí a staly se teoretickým zázemím Projektu tisíciletí organizovaného OSN (Millennium Goals), o jehož financování se teď velmi živě diskutuje v rozvinutých státech.

Kremer (2004) zpochybňuje mechanismus Sachsova typu pasti chudoby. Tvrdí, že v Africe rozhodně žijí lidé, kteří mají dostatek peněz na to, aby mohli investovat, protože nejsou prostředím nuceni všechny peníze utratit za statky nutné k přežití. V tomto Sachsově typu pasti chudoby by měli být schopni zakládat velmi ziskové firmy, najímat více a více lidí a rozšiřovat své podnikání. Kremer však poukazuje na to, že toto není u majetnějších Afričanů obvyklým vzorcem chování.

V podobném duchu lze chápat i Kremerovu (2004) námitku, že v Sachsově typu

7 Pouze 21 procent populace žije méně než 100 km od pobřeží narozdíl od 52 procent v ostatních nejchudších státech.

pasti chudoby by země, které zaznamenají významný negativní šok a velká část jejich fyzického kapitálu je zničena, měly stagnovat i v období poté, co negativní šok odezní. V rozporu s touto predikcí je však nedávná zkušenost Ugandy a Mosambiku, které obě utrpěly negativní šok v důsledku válečných konfliktů a mnoho fyzického kapitálu bylo zničeno. Produkce těchto zemí se však velmi rychle dostala zpět na předválečnou úroveň (Reitwenika a Collier, 2001).

Sachsův přístup je rovněž obtížně kompatibilní s kritickou poznámkou učiněnou výše ohledně odlišné úspěšnosti ekonomických aktivit indické minority ve východní Africe a africké majority. Pokud je na Afriku uvaleno geografické „prokletí“ a mezní produkt kapitálu v Africe nízký, prostředí by mělo diskvalifikovat všechny podnikatele žijící v Africe bez ohledu na etnickou příslušnost.

2.4 Shrnutí hlavních přístupů

Výše zkoumané teorie je možné seskupit do následující matice. Na horizontální osu zobrazujeme charakter příčin, tzn. jestli se jedná o externí síly nebo interní volby. Na vertikální ose ukazujeme, jakými způsoby se tyto síly či volby projevují v ekonomickém systému, tzn. jestli hlavní překážky vznikají chováním vlády, nebo všech ekonomických agentů.

Většina ekonomických konceptů vysvětluje africkou chudobu externími silami, které Afričané měli jen omezenou schopnost odvrátit. Chování vlád bylo podrýváno etnickou diverzitou či dalšími projevy necitlivých zásahů koloniálních velmocí (resp. v současné době rozvinutých států). Geografická specifika Afriky jsou zodpovědná za růstově nekompatibilní chování ekonomických agentů. Jediné vnitřní selhání, které bylo ekonomy identifikováno, se váže na chování vlády, v důsledku čehož se soukromí ekonomičtí agenti nemohli chovat prorůstově. Přestože tyto přístupy jsou v mnoha ohledech odlišné, jeden rys mají společný. Z výše provedené analýzy rezonuje jeden hlavní závěr: průměrní lidé jakožto hlavní ekonomičtí agenti se nemohli chovat prorůstově.

Přestože všechny tyto tři typy teorií mohou vysvětlit řadu jevů, každá ponechává řadu důležitých otázek bez odpovědí. Podle našeho názoru je to právě v důsledku toho, že opomíjí z našeho pohledu velmi podstatnou veličinu, která stojí za podstatou špatné výkonnosti afrických ekonomik.

Dle našich znalostí ekonomové zřídka připouští možnost, že by se lidé v Africe mohli chovat v průměru jinak než lidé jinde na světě. Důvody africké pasti mohou ležet i ve specifických vzorcích chování spojených s extrémně nízkou vzdělaností a kulturou. Chybějícímu políčku v matici a jeho důležitosti při identifikaci příčin africké chudoby se bude věnovat třetí část této statě.

Matice přístupů k podstatě ekonomických problémů (klasifikace autorů)

	<i>Externí síly</i>	<i>Interní volby</i>
<i>Chování vlády</i>	<p>▪ Dědictví kolonialismu: Etnická různorodost uvnitř států a malá velikost afrických států</p> <p>Příčiny</p> <ul style="list-style-type: none"> o Uměle vytvořené hranice států vs. silná kmenová pouta o Malé domácí trhy vs. efektivní úroveň produkce; nízká míra technologické inovace <p>Důsledky</p> <ul style="list-style-type: none"> o Nízká míra kooperace na úrovni států o Častější konflikty mezi zeměmi i uvnitř jednotlivých zemí o Nízká konkurenceschopnost a nedostatek investic <p>▪ Deformace rozvojem pomocí</p> <p>Příčiny</p> <ul style="list-style-type: none"> o Nevhodné formy rozvojové pomoci o Přenesení zodpovědnosti na donátory <p>Důsledky</p> <ul style="list-style-type: none"> o Nízká motivace dobře vládnout o Podemílání autonomního rozvoje demokracie a nezávislosti 	<p>▪ Selhání afrických vlád a špatné hospodářské politiky</p> <p>Příčiny</p> <ul style="list-style-type: none"> o Vysoká koncentrace moci, silná kmenová pouta a slabá autonomní tendence k demokratizaci o Neadekvátně široké kompetence veřejného sektoru a omezování soukromých aktivit <p>Důsledky</p> <ul style="list-style-type: none"> o Korupce a nízká vymahatelnost práva o Nízká kvalita veřejných služeb: neefektivní vzdělávací a zdravotní systém, nedostatečná infrastruktura a nespolehlivé dodávky energie o Obchodní bariéry: importní kvóty, vysoká cla a daně na export o Nízká míra výnosnosti investic <p>Řešení</p> <ul style="list-style-type: none"> o Zahraniční pomoc jen pro státy s dobrou správou, nebo pomoc navázaná na podmínky <p>Kritika</p> <ul style="list-style-type: none"> o Řada států s dobrou správou neroste o Ekonomické úspěchy asijské komunity
<i>Chování lidí</i>	<p>▪ Kolonizace mysli</p> <p>Příčiny</p> <ul style="list-style-type: none"> o Podřízená pozice Afričanů v koloniální době <p>Důsledky</p> <ul style="list-style-type: none"> o Pocit méněcennosti a nedostatek sebevědomí <p>▪ Nevýhodná geografická poloha</p> <p>Příčiny</p> <ul style="list-style-type: none"> o Tropické pásmo, malárie, AIDS o Vzdálenost od pobřeží o Historicky daná nedostatečnost infrastruktury <p>Důsledky</p> <ul style="list-style-type: none"> o Vysoké náklady na transport, a tedy nízký mezní produkt kapitálu vedoucí k nedostatku investic o Špatné zdraví obyvatel, a tedy nízká produktivita práce a chudoba neumožňující úspory <p>Řešení</p> <ul style="list-style-type: none"> o Široce pojatá intervence zvenčí (big push) <p>Kritika</p> <ul style="list-style-type: none"> o Bohatí Afričané nespoří o Ekonomické úspěchy asijské komunity o Rychlé znovuoobnovení fyzického kapitálu po negativním šoku 	<p>▪ Vzorové chování vycházející z velmi nízké úrovně vzdělanosti a kulturních zvyklostí</p>

3. Anglosaský homo oeconomicus v Africe?

Nízkou popularitu přístupu založeného na interních volbách průměrných ekonomických agentů lze podle našeho názoru přisoudit rozšířenému přesvědčení, že lidé v Africe budou v průměru reagovat na ekonomické signály stejně jako lidé v Evropě nebo kdekoli jinde na světě. Proto je v růstových modelech standardem aproximovat chování lidí stejným, racionálním a dlouhodobě uvažujícím ekonomickým agentem homo oeconomicus. Pokud ekonomové zabývající se Afrikou zjistí nějakou odchylku od tohoto chování, hledají problém v externích silách či hospodářských politikách, které toto „odchýlené“ chování vysvětlí odlišností ekonomického prostředí.

Heterogenita lidí a jejich chování je většinou tabu i přesto, že mikroekonomická šetření začínají systematicky zpochybňovat neoklasický pohled na chování za chudoby, jehož základem jsou dopady strukturálních omezení (pro přehledový článek viz Duflo, 2006). Například studie z Ghany (Goldstein a Udry, 1999) a Keni (Duflo, Kremer a Robinson, 2003) ovšem ukazují na nízkou citlivost lidí na vysokou výnosnost zemědělských investic i v situacích, kdy případným investicím nebrání nedostatečný příjem. Přírozenou tendencí je obrátit se na výsledky příbuzných oborů, které studují formování preferencí, a zakomponovat je do teorii ekonomického rozvoje.

Ekonomická psychologie (Mullainathan a Thaler, 2000, Deopke a Zilibotti, 2005, Mullainathan, 2005) zdůrazňuje důležitost schopností, jako je sebekontrola či schopnost strukturovat a vyhodnocovat problémy. Relativní nedostatek těchto kognitivních a nekognitivních schopností ovlivňuje řadu z hlediska ekonomického růstu zásadních rozhodnutí ohledně úspor, investic, posílání dětí do škol či ochotě spolupracovat. Úzká vazba mezi vzděláním a těmito schopnostmi potom může rozšířit roli vzdělání v úvahách o nastartování ekonomického rozvoje nad rámec obvykle uvažovaných efektů, zejména nárůst produktivity jedince.

V politologické a sociologické literatuře se od konce devadesátých let stále častěji objevují odkazy na kulturní hodnoty a postoje jakožto faktory velmi důležité pro vysvětlení rozvoje v různých částech světa. Harrison (2000) poukazuje na to, že „*mnoho expertů, kteří studovali východoasijský ekonomický zázrak během posledních dekád, došlo k závěru, že konfuciánské hodnoty a postoje jako důraz na budoucnost, práci, vzdělání a šetrnost hráli významnou roli ve východoasijských úspěších.*“ Někteří autoři (např. Landes, 2000) se na analýze historických zkušeností s rozvojem dokonce snaží dokázat extrémní tezi, že odlišnost kultur vysvětluje celou nerovnost mezi bohatými a chudými částmi světa.

Koncept homo oeconomicus aproximující vzdělaného a dlouhodobě uvažujícího jedince může být relevantní v rozvinutých ekonomikách, ale jeho aplikace není odpovídající v místech s výrazně odlišnými kulturními kořeny, historií, průměrnou vzdělaností nižší než základní škola a očekávanou dobou dožití 45 let. Africký autor Etounga-Manguelle (2000) ve své analýze typicky afrických postojů vypichuje následující: vysoce centralizovanou strukturu tradičních autorit; zaměření se na minulost a přítomnost, ne na budoucnost; odmítnutí „tyranie času“ a nechuť k práci. Tento popis lze podle našeho názoru jen velmi obtížně vtělit do konceptu homo oeconomicus.

Vraťme se na moment ke kritickým poznámkám ohledně výše analyzovaných afrických teorií. Zaprvé, narozdíl od předcházejících teorií heterogenita lidí je

v souladu s pozorovanou situací v řadě afrických států, kde asijská minorita tvoří páteř daných ekonomik, přestože prostředí (např. hospodářská politika, geografická specifika) je pro všechny ekonomické agenty stejné. Zadruhé, Kremerova (2004) kritická poznámka k Sachsovi (2004) ohledně negativních šoků, které vedou ke zničení fyzického kapitálu a přesto nevyústí v pokles na dlouhodobě nižší *equilibrium*, ale v rychlý návrat do původního *equilibria*, naznačuje, že primární determinantou afrického růstu (či překážkou růstu) není fyzický kapitál či bohatství jako v Sachsově pasti, ale lidský faktor, což je v souladu s navrhovanou heterogenitou lidí. Zatřetí, kritická poznámka o tom, že i relativně dobře spravované africké země rostly výrazně pomaleji než jiné rozvojové země, poukazuje na potřebnost analýzy vzorců chování soukromých ekonomických agentů a ne pouze vlády.

Není cílem této statě detailně rozpracovávat ekonomické mechanismy specifických vzorců chování, ale poukázat na potřebnost začlenění možné heterogenity lidí do úvah o podstatě afrických ekonomických problémů. Pro ilustraci odlišnosti navržené změny v metodologickém přístupu uveďme dva dlouhodobě přetrvávající vzorce chování typické pro subsaharskou Afriku.

Zaprvé, velmi rychlý růst populace ve srovnání s jinými rozvojovými regiony je obvykle vnímán jako důsledek externích vlivů, tj. že Afričané by chtěli mít méně dětí, ale nemají dostatečné informace a přístup k prostředkům používaným k regulaci porodnosti. Podle výsledků relativně rozsáhlého empirického šetření Bauera, Chytilové a Streblova (2006)⁸ v ugandských zemědělských oblastech je však důvodem vysoké porodnosti silná preference početné rodiny. Ugandané si přejí mít v průměru více než šest dětí (6,1), což je číslo téměř totožné se skutečným průměrným počtem dětí na jednu ugandskou ženu, které dle WDI (2004) činí 6,0. Chtěná porodnost rapidně klesá s úrovní vzdělanosti respondentů.

Zadruhé, Afričané ve svých rozhodnutích velmi málo zohledňují budoucnost. Na tuto charakteristiku poukazuje i Etounga-Manguelle (2000): *„Afričané jsou plně pohroužení do přítomnosti a projevují velmi málo zájmu o budoucnost.“* Afričan, který je ukotven v kultuře svých předků a bez vzdělanostní výbavy, která by mu umožnila přemýšlet o alternativách, považuje své cesty za výsledek všudypřítomné vyšší vůle a o budoucnost se zajímá jen velmi zřídka. Nicméně bez dynamického náhledu na budoucnost neexistuje plánování, budování scénářů, jinými slovy, neexistuje žádná taktika, jak ovlivnit běh věcí. Afričané se spoléhají na přirozený běh času a dějů. Harrison a Huntington (2000, s. 6) docházejí k podobnému závěru, že *„kultury podporující ekonomický rozvoj kladou důraz na budoucnost, kdežto kultury nepodporující ekonomický rozvoj vyzdvihují současnost či minulost.“* Ke kratšímu horizontu uvažování rovněž přispívá velmi nízká úroveň vzdělanosti v Africe. Jak tvrdí Becker a Mulligan (1997), investice do vzdělání lze totiž chápat jako investice do trpělivosti, neboť vzdělanost napomáhá schopnosti představit si, co může člověka v budoucnu potkat, schopnosti strukturovat problémy a přemýšlet o alternativách. Důležitou roli bezesporu sehrává i velmi nízká očekávaná doba dožití, jež se v Africe pohybuje kolem 45 let věku.

8 Šetření proběhlo v listopadu 2005 v distriktu Mukono (Uganda) a zúčastnilo se ho 910 respondentů různého věku a úrovně vzdělanosti.

Každá investice vyžaduje čas, než přinese své plody. Podle výsledků Bauera a Chytilové (2006) je roční subjektivní diskontní míra Ugand'anů extrémně vysoká (více než 300 % ročně) a velmi silně spjatá s úrovní vzdělání. Nízká ochota čekat se projevuje požadavkem výrazně vyšší výnosnosti investic, protože lidé v Africe velmi silně diskontují budoucí užítky a preferují okamžitou spotřebu. To zákonitě vede k nižším investicím do fyzického a lidského kapitálu. Nízký podíl úspor a investic tedy nemusí být primárně způsoben externími vlivy (viz teorie J. Sachse, 1998, 2004), ale spíše důsledkem odlišnosti preferencí.

4. Návrh na závěr

Problém chudoby bez vyhlídek na rychlé zlepšení se v posledních desetiletích začíná omezovat na problém subsaharské Afriky, jejíž ekonomická výkonnost v podstatě ve všech ohledech zaostává za ostatními rozvojovými zeměmi. Hloubku a trvalý charakter afrických potíží nelze vysvětlit v rámci standardních modelů ekonomického růstu, a proto vznikla řada teoretických prací, které se snaží objasnit kořeny afrických specifik. Tyto přístupy se v dominantní míře spoléhají na překážky vzniklé v důsledku jednoho z následujících tří faktorů: chování bohatých států, geografická znevýhodnění či špatné chování afrických vlád. Snažili jsme se ukázat, že přes svou pestrost mají tyto teorie jeden společný rys. Vyplývá z nich, že v průměru se lidé chovají všude na světě stejně, a pokud od této představy vykazují odchylku, je to v důsledku externích sil či hospodářské politiky a ne jejich preferencí.

Navrhujeme vzít specifické postoje a vzorce chování vážně. Aproximovat chování lidí v subsaharské Africe konceptem homo oeconomicus nepovažujeme vzhledem k extrémně nízké vzdělanosti, kulturním kořenům a odlišnému prostředí za adekvátní. Například ekonomické mechanismy navázané na kratší časový horizont by podle našeho názoru mohly vnést více světla do otázek, proč v Africe nedochází k vyšším mírám akumulace fyzického a lidského kapitálu a proč se lidé méně specializují. Specifické vzorce chování rozhodně neobjasní všechny dosud nezodpovězené otázky. Vstup do opomíjené čtvrté komnaty matice metodologických přístupů však podle nás může přispět k hlubšímu pochopení podstaty přetrvávajících ekonomických potíží subsaharské Afriky.

Literatura

- Ablo, E., Reinikka, R.** Do Budgets Really Matter? Evidence from Public Spending in Education and Health in Uganda [Policy Research Working Paper No. 1926]. Washington, DC : World Bank, 1998.
- Alesina, A.** Political Models of Macroeconomic Policy and Fiscal Reforms. In **Haggard, S., Webb, S.** (eds.). *Voting for Reform: Democracy, Political Liberalization and Economic Adjustment*. New York : Oxford University Press, 1994.
- Artadi, E.V., Sala-i-Martin, X.** The Economic Tragedy of the XXth Century: Growth in Africa [Working Paper No. 9865]. Cambridge : NBER, 2005.
- Barro, R. J.** Inequality, Growth and Investment [Working Paper No. 7038]. Cambridge: NBER, 1999.
- Bauer, M., Chytilová, J., Streblow, P.** Determinanty vysoké porodnosti v Ugandě: výsledky mikroekonomického šetření [Working Paper No. 23]. Praha : IES FSV UK, 2006.
- Bauer, M., Chytilová, J.** Does Education Matter in Patience Formation? Evidence from Ugandan Villages [Working Paper – forthcoming]. Praha : IES FSV UK.
- Bauer, P. T.** The Effects of Aid. *Encounter*, listopad 1982.

- Becker, G., Mulligan, C.** The Endogenous Determination of Time Preference. *Quarterly Journal of Economics*, 1997, roč. 112, č. 3, s. 729–58.
- Bloom, J., Sachs, J.** Geography, Demography and Economic Growth in Africa [Brookings Papers in Economic Activity No. 2, s. 207–95]. Washington, DC : The Brookings Institution, 1998.
- Burnside, C., Dollar, D.** Aid Policies and Growth [Policy Research Working Paper No. 1777]. Washington, DC : World Bank, 1997.
- Collier, P., Dollar, D.** Aid Allocation and Poverty Reduction [Policy Research Working Paper 2041]. Washington, DC : World Bank, 1999.
- Collier, P., Garg, A.** On Kin Groups and Wages in the Ghanaian Labour Market. *Oxford Bulletin of Economics*, 1999, roč. 61, č. 2, s. 131–52.
- Collier, P., Gunning, J. W.** Why has Africa Grown Slowly? *Journal of Economic Perspectives*, 1999, roč. 13, č. 3, s. 3–22.
- Collier, P., Patillo, C. (eds.).** *Investment and Risk in Africa*. London : Macmillan, 1999.
- Collier, P.** Comment to Bloom, J. and Sachs, J. (1998). In **Bloom, J., Sachs, J.** Geography, Demography and Economic Growth in Africa [Brookings Papers in Economic Activity No. 2, s. 207–95]. Washington, DC : The Brookings Institution, 1998.
- Deopke, M., Zilibotti, F.** Patience Capital, Occupational Choice, and the Spirit of Capitalism. Stockholm : Institute for International Economic Studies, 2005. <http://www.iies.su.se/~zilibt/patience.pdf>.
- Dollar, D.** Outward Oriented Developing Economies Really do Grow More Rapidly: Evidence from 95 LDCs 1976–1985. *Economic Development and Cultural Change*, 1992, č. 40, s. 523–44.
- Duflo, E.** Poor but Rational. In **Banerjee, A., et al.** *Understanding Poverty*. Oxford : University Press, 2006.
- Duflo, E., Kremer, M., Robinson, J.** Understanding Technology Adoption: Fertilizer in Western Kenya, Preliminary Results from Field Experiments [Mimeo]. Cambridge : Massachusetts Institute of Technology, 2003.
- Easterly, W., Levine, R.** Africa's Growth Tragedy and Ethnic Divisions. *Quarterly Journal of Economics*, 1997, roč. 112, s. 1203–1250.
- Etounga-Manguelle, D.** Does Africa Need a Cultural Adjustment Program? In **Harrison, L. E., Huntington, S. P. (eds.).** *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*. New York : Basic books, 2000.
- Goldstein, M., Udry, M.** Agricultural Innovation and Resource Management in Ghana [Mimeo]. New Haven : Yale University, 1999.
- Guest, R.** *Shackled Continent*. London : Macmillan, 2005.
- Gwin, C., Nelson, J. (eds.).** *Perspectives on Aid and Development*. Washington, DC : Overseas Development Council, 1997.
- Harrison, L. E.** *Culture Matters*. New York : Free Press, 2000.
- Harrison, L. E., Huntington, S. P. (eds.).** *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*. New York : Basic books, 2000.
- Jaspersen, F. et al.** Risk and Private Investment: Africa Compared with Other Developing Areas. In **Collier, P., Patillo, C. (eds.).** *Investment and Risk in Africa*. London : Macmillan, 1999.
- Kanbu, R.** Aid, Conditionality and Debt in Africa. In **Tarp, F. (ed.).** *Foreign Aid and Development: Lessons Learnt and Direction for the Future*. Oxford : Routledge, 2000.
- Kremer, M.** Comment to Sachs et al. In **Sachs et al.** Ending the African poverty trap [Brooking Papers on Economic Activity No. 1, s. 117–240]. Washington, DC : The Brookings Institution, 2004.
- Kremer, M.** Population Growth and Technological Change: One Million B.C. to 1990. *Quarterly Journal of Economics*, 1993, roč. 108, č. 3, s. 681–716.
- Landes, D.** Culture Makes Almost All the Difference. In **Harrison, L. E., Huntington, S. P. (eds.).** *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*. New York : Basic books, 2000.
- Landes, D.** *Wealth and Poverty of Nations*. New York : Norton, 1998.
- Mauro, P.** Corruption and Growth. *Quarterly Journal of Economics*, 1995, roč. 110, s. 681–712.
- Mullainathan, S.** Development Economics Through the Lens of Psychology. Cambridge : Harvard University, 2005. <http://www.economics.harvard.edu/faculty/mullainathan/papers>.
- Mullainathan, S., Thaler, R.** Behavioral Economics [NBER Working Paper No. 7948]. Cambridge : NBER, 2000.
- Pakenham, T.** *The Scramble for Africa*. New York : Random House, 1991.

- Pradhan, S.** Evaluating Public Spending [Discussion Paper No. 323]. Washington, DC : World Bank, 1996.
- Reinikka, R., Collier, P.** *Ugandan Recovery: The Role of Farms, Firms and Government*. Washington, DC : World Bank, 2001.
- Sach, J., Malaney, P.** The Economic and Social Burden of Malaria. *Nature*, 2002, roč. 415, s. 680–685.
- Sachs et al.** Ending the African poverty trap [Brooking Papers on Economic Activity No. 1, s. 117–240]. Washington, DC : The Brookings Institution, 2004.
- Stiglitz, J.** *Globalization and Its Discontents*. New York : Norton, 2002.
- Widner, J. A.** The Courts as Restraints. In **Collier, P., Patillo, C. (eds.)**. *Investment and Risk in Africa*. London : Macmillan, 1999.

ON OMITTED HETEROGENEITY AND LACK OF GROWTH IN SUB-SAHARAN AFRICA

Michal Bauer, Julie Chytilová, Institute of Economic Studies, Faculty of Social Sciences, Charles University, Opletalova 26, CZ – 110 00 Praha 1
(michal.bauer@centrum.cz, chytilov@seznam.cz)

Abstract

There is hardly any bigger economic tragedy than poor economic development of sub-Saharan Africa. The persistent character of its slow growth or even decline is not possible to explain when using standard growth theories and cross-country data. We have suggested a classification framework for existing theories and it allowed us to show that all these approaches (despite their broadness and different policy implications) assume that people's preferences everywhere in the world can be embodied in Homo oeconomicus concept. Growth incompatible behavior is then explained by unfavorable environment being it geography, colonial legacy or bad policy environment.

Our aim is to highlight that current concepts omit the possible heterogeneity of people resulting from very poor education level, cultural differences and health conditions. In our view, explanation of African specific behavioral patterns can contribute to deeper understanding, why there is lack of investments and lack of specialization; and why economic growth has been largely missing in sub-Saharan Africa.

Keywords

economic growth, sub-Saharan Africa, poverty trap, governance, behavioral patterns

JEL Classification

O55, O11, I32